

Alapítva: 140 éve

Márianosztra tegnap és ma

A Márianosztrai Fegyház és Börtön október 17-én ünnepli alapításának 140. évfordulóját. Az ünnepi alkalomból közöljük e rövid történeti áttekintést, melynek forrásául Tamáska Péter Márianosztrai panoptikum című könyve, valamint napjainkban is a börtönben aktív szolgálatot teljesítő Tasnádi György börtöntörténeti gyűjteménye szolgál.

Az ország egyik leghíresebb és legrégebbi börtönének története messzire nyúlik vissza. 1532-ben Nagy Lajos király az elhagyott, sűrű erdőkkel borított hegyvidéken a pálos eremita rendnek területet és értékes építőanyagot adományozott kolostorépítés céljára. A hosszú szentélyű templom és a két négyzet alakú udvar körül álló kolostor-épületek gyorsan elkészültek. A király szívesen és hosszan időzött a kolostorban, betegségében itt szerzett erőt a szenvedés elviseléséhez. A rendház folyamatosan működött 1526-ig, amikor a törökök ostromát a szerzetesek még visszaverték, de 1535 után menekülniük kellett. A kolostor a templommal együtt elnéptelenedett, majd romossá vált.

1711-ben kezdődött az újjáépítése. Helyreállították a templom eredeti szentélyét, majd a kéttornyos homlokzatot építették meg. A templommal egy időben az új kolostor építése is elkezdődött. Nagyjából a középkori épületek csoportosítását követték, lépésről lépésre bontva le a középkori falakat. Új szárnyat kapott a kolostor a déli traktuson, majd 1777-ben ennek díszes új főbejáratot építettek.

Az 1780-as években II. József az egyház hierarchiáját a világi hatalom alá rendelte, eltörölte a szerzetesrendet, és vagyonukat elkoboztatta. Ez lett a sorsa a márianosztrai pálos rendnek is: 1786-ban feloszlatták, a kolostorépületeket az állam átvette, de évtizedekig nem használták. Többször felmerült a hasznosítás gondolata, így 1809-ben a győri csata sebesültjeinek ápolására ideiglenesen kórházzá alakították át.

A szabadságharc leverése után jelentősen megnőtt az országban a bűnözés, a kormányzat új börtönök építését szorgalmazta. Márianosztrán a régi kolostorépületek felhasználásával alakították ki az új országos börtönt, mégpedig az első olyan női börtönt, amely az akk ori felfogás szerint modernnek számított. A börtön ünnepélyesmegnyitása 1858. október 17-én volt. A büntetés-végrehajtási feladatokat a Szent Vince rendi apácák látták el, mivel megbízhatóságukat bebizonyították azzal, hogy 1848–49-ben szembefordultak a szabadságharcral, és mert az erős hit és vakfegyelem jellemezte életformájuk erre alkalmassá tette őket. Az első főnöknő Wagner Paula volt, aki 21 nővér-

rel vette át az intézetet. Év végére 323 elítéltet, valamint 21 javítóintézetbe utalt lányt szállítottak be. A külső őrzést 4 férfi őr látta el. Éjszaka 2 „virrasztónővér” és 1 őr felügyelt a körleteken.

Az 1890-es években nagy építkezések kezdődtek, amelyek során az intézet elnyerte lényegében ma is változatlan formáját. Ekkor épült a háromemeletes magánzárkatömb, a rabkórház, a munkatermek és a rabtemplom. Néhány évvel később megépült a kert felé eső kétemeletes épületszárny, amellyel kialakult a zárt sétaudvar.

1903-ra a börtön létszáma már 4-500 elítéltből, 42 nővérből és 21 őrből állott. Az akkori igazgató, Wenszky Eugénia fontosnak tartotta, hogy a moder börtönigazgatási elvek megvalósuljanak. Felismerték, hogy az elítéltek foglalkoztatása, különösen pedig a szabadban végzett mezőgazdasági munka enyhíti a bezártság személyiségromboló hatását. Ennek érdekében az addig bérelt földek megvásárlásával mintegy 200 holdas mintagazdaságot hoztak létre, amely egyszersmind kivételezett státust is szerzett a márianosztrai börtönnek.

Az 1918–1945 közötti időszak nevezetesebb politikai elítéltejei közül például Berzeviczy Gizella, Vámos Ilonka, Rákosi Hajnal, Andics Erzsébet töltötte itt büntetését. A politikai foglyokkal való megkülönböztetett bánásmód és az általuk behozott ideológia ismét megindította a házon belüli eszmei „birkózást”.

Az ország német megszállását követően, 1944-ben megkezdődött a zsidók elkülönítése, gettókba zárása, majd deportálása. Ezt nem kerülhették el a Márianosztrán fogva tartottak sem. 1944 júniusában 200 zsidó elítéltet adtak át a hatóságoknak, ami a szemtanúk visszaemlékezései szerint őszintén megrendítette a felügyeletet és az elítélteket egyaránt.

1948-ban ismét visszaállították a szigorított dologházat, és fogházat rendeztek be fiatalkorú elítélteknek. Az őrség kettészakadt, külön parancsnoka volt a férfi őrségnek és külön a női őrségnek, „az igazgató főnöknő és az apácák tekintélye megingott”. Felszólították őket, hogy lépjenek állami szolgálatba, erre azonban nem voltak hajlandók.

Ilyen előzmények után aztán 1948 áprilisában olyan döntés született, hogy 1949. május elsejétől az intézet állami igazgatásba kerül. A tervek szerint az elítéltek létszámát 700-ra, az alkalmazottakét pedig 100-ra kívánták emelni. Ennek előkészítéseként rendezték az örök fizetését, betöltötték a börtönorvosi állást, és a kórház helyreállítása után pótolták a hiányzó orvosi felszerelést.

A márianosztrai fegyház 1858 óta változatlan formájában ezután még egy évig működött, „Nosztra zárt jellege, a falu viszonylagos közelsége Pesthez és az Államvédelmi Hatóság növekvő igényei mintegy predesztinálták arra, hogy egy különleges börtön szerepét töltsse be”.

1950 májusában a fegyházat átvette az ÁVH férfi fogvatartottak őrzésére, és megkezdődtek az átalakítási munkák. A női elítélteket Sátoraljaújhelyre, majd a kalocsai börtön kialakításával Kalocsára szállították. Lezárult tehát a márianosztrai fegyház életének csaknem évszázados fejezete: megszűnt a női börtön, amit a köztudat még a mai napig sem vett teljesen tudomásul, annyira összeforrott a női börtön fogalma és Márianosztra neve.

A fegyház feltöltésével új fejezet kezdődött az intézmény életében. Zömmel politikai elítélteket hoztak, akik kezdetben főleg a háborús néppellenes bűntetteket elkövetők kategóriájából kerültek ki.

A létszám rövidesen 2000 körülire emelkedett, ami a maximális 900 fős befogadóképesség kétszeresét jelentette. A két-háromszemélyes zárkákba 6-8 embert zsúfoltak össze. Aki nem jutott ágy, az a földön, szalmazsákon aludt. Az épület felső emeletének egyik oldalán voltak a háborús bűnösök és a politikaiak, őket nem vitték munkára. Hetenként négy-öt-ször volt séta, 20-30 percig libasorban, hátratett kézzel, csak előre nézve. Könyv, papír, ceruza nem lehetett a zárkában, A „komfortot” a zárka sarkában elhelyezett kübli és egy mosdótál meg a vizesvödör jelentette. Az ételmezés szűkös volt, az étel sűrűjét a dolgozók kapták. Havonta egyszer írhattak levelezőlapot a hozzátartozóknak, évente kétszer kaphattak 3 kg-os élelmiszercsomagot és fogadhattak látogatót.

Az 1956-os politikai mozgolódások következtében szeptemberben az ÁVH-s elítélteket Budapestre szállították. Október 23-ára mindössze 445-re olvadt a létszám, ebből 390-en voltak politikaiak. A forradalmi események idején olyan utasítást kapott a fegyház vezetése, hogy az elítélteket teljesen el kell szigetelni a külvilágtól, dolgozni sem vitték őket, a zárkából még sétára sem mozdultak ki. Október 25-én egy csoport a politikai elítéltek szabadon bocsátását követelte. Ez végül is megegyezéssel megtörtént, erőszakra nem került sor. A börtönben csak 55 köztörvényes elítélt maradt.

A forradalom bukása után, a megtorlás idején Márianosztrán ismét megjelentek a politikai elítéltek. Híres írók (Déry Tibor, Háy Gyula, Eörsi István, Göncz Árpád és társaik), államférfiak (Bibó István, Krassó György, Antal István), híres színészek (Mensáros László). A névsor természetesen csak kiragadott, példászerű, külön tanulmány és feldolgozás tárgya lehetne az itt raboskodott híres emberek sorsának alakulása Márianosztrán.

A munkáltatási gondok enyhítésére a kötélfonó műhely mellett labdavarro üzemet, később könyvkötő műhelyt indítottak. Az elmebetegek bélyegválogatást és kábelbontást végeztek.

Az 1966-ban és 1971-ben kiadott törvényerejű rendeletek a büntetés-végrehajtásban új szabályokat vezettek be, új büntetési elveket írtak elő, új fogalmakat iktattak a büntetés-végrehajtás régi rendjébe. Előtérbe került a törvényesség, amely az utóbbi időszakban meglehetősen elvesztette jelentőségét. Hozzákezdtek a személyi állomány képzettségének javításához, figyelembe vették az iskolai végzettséget és megfelelő szakmai tapasztalatokat, gyakorlatot. Ismét felfedezték a nevelés jelentőségét, ezzel együtt nagyobb hangsúlyt kapott a nevelési tevékenység és a nevelők személye.

1984-től – ugyancsak az országban az elsők között – kísérletképpen a felügyelők a nevelési szolgálat irányítása alá kerültek. Ezt a lépést indokolta, hogy feladataik sok tekintetben kapcsolódnak a nevelők tevékenységéhez, egységes irányítással az elítéltekkel való foglalkozás célszerűbben oldható meg. Ezt a kísérlet igazolta, ezért 1986-tól egységesen az összes bv. intézetben bevezetésre került. Az általános iskolai oktatás 1993-ig folyamatos volt, de anyagi okok miatt meg kellett szüntetni.

A kort megelőzve kereste az intézet a kapcsolatot az egyházal. Már 1989 őszétől járt a katolikus plébános, és foglalkozásokat tartott az elítélteknek. Az egyik nagy zárkát kápolnának alakították át, amelyet 1990-ben szenteltek fel. Azóta ökumenikus jelleggel használják a különböző felekezetek.

1990-ben a pálosrend benyújtotta igényét az igazságügyi miniszterhez, hogy az állam adja a rendnek a régi kolostort. Végül megállapodás született, így 1991. december 23-án egyházi és állami vezetők jelenlétében az igazságügy-miniszter és a pálosrend magyarországi rendfőnöke ünnepélyes keretek között aláírta az átadási okmányt, amely szerint a rend megkapta a börtönépületnek a templom falával határos részét.

1991. november elsejétől a büntetés-végrehajtás szervezeti rendszere megváltozott, ezzel összefüggésben a Márianosztrai Fegyház és Börtön belső szervezete is átalakult. Ennek lényege a nagyobb önállósággal és több felelősséggel végzett munka, áttekinthetőbb alá-fölérendeltségi viszonyok, egyszerűbb és világosabb ellenőrzési rendszer kialakítása.

Az elítéltek foglalkoztatását az '50-es évektől a '80-as évek végéig vállalati keretek-

ben az állam vállalta. A rendszerváltozáskor a bv. vállaltok súlyo válságba kerültek, de jelentős állami segítséggel, belső átalakításokkal 1992–93-ra sikerült a gazdálkodásukat stabilizálni. 1994 óta a vállalatok korlátolt felelősségű társasági formában működnek tovább. Márianosztrán az elítéltek foglalkoztatása az ötvenes évektől 1975-ig az Ipoly Cipőgyár gyáregységeként történt. Ebben az időszakban konfekcióvarró műhely, majd kötő-fonó és bélyegüzem működött. 1976. január elsejétől önálló vállalatként Börzsöny Vegyesipari Vállalat néven működött tovább. Tevékenységi köréhez a kötélgyártás és az ipari bér munkák végzése tartozott.

1994. január elsejétől alakult a NOSTRA Vegyesipari Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., amely a Börzsöny Vegyesipari Vállalat jogutódja. Fő profilja a cirokseprűgyártás. Évente 380–400 ezer darabot állít elő és értékesít. A seprűk 90%-ban Nyugat-Európába (Németország, Svájc, Franciaország) kerülnek. Bér munka-tevékenység keretében meghatározó volument a sportlabdavarrás jelent. Ezenkívül az Ipoly Cipőgyár számára munkavédelmi bakancsok felsőrészét készítik. A faüzemben seprűnyelet, valamint skandináv fenyőbútort gyártanak. Az intézeti keretek közt indított fogvatartotti képzéshez a kft. nagymértékben hozzájárult.

A foglalkoztatási arány 1998-ban várhatóan meghaladja a 35 százalékot.

Az évforduló tiszteletére emlékezzünk meg a Márianosztrai Fegyház és Börtön parancsnokairól: Wagner Paula 1858–1866, Rappl Ernesztina 1866–1877, Schreiner Dominika 1877–1903, Wenszky Eugénia 1903–1918, Márkus Virginia 1918–1925, Proiszl Angéla 1925–1927, Borsó V. Emma 1927–1949, Bukovszky József 1949, Nagy Józsefné 1949–1950, Cséfal Lajosné megbízott 1950, Lovasi Ferenc megbízott 1950, Józsa Sándor megbízott 1950, Martin György megbízott 1950, Tóth Gyula megbízott 1950, Keresztes Sándor 1951–1956, Tóth Gyula 1956–1957, Csikmérő Antal megbízott 1957, Juhász Imre 1957–1961, Kiszely Pál 1961–1968, Táncos István megbízott 1968, Hegedős Imre 1968–1972, Selymes János megbízott 1972, Hazai Tibor 1972–1976, Demjén János 1976–1983, Kovács Géza 1983–1994, Gáfor János megbízott 1994, Puljer Fülöp 1994–1995.

Felhasznált irodalom

1. **Tamáská Péter:** Márianosztra panoptikum. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, évszám nélkül.

2. **Tasnádi György** gyűjteménye a márianosztrai börtön történetéről.